

Т. В. Степанова

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
та господарського права
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова*

Щодо історичного розвитку інституту державних виконавців в Україні та реалізації контролю господарським судом за здійсненням виконавчого провадження

Одним з принципів судочинства, встановлених Конституцією України, Законом України «Про судоустрій України», а раніше і Законом України «Про арбітражний суд», є принцип обов'язковості виконання рішень, ухвал, постанов суду.

Сторона, що прогала справу, відразу після набрання сили судовим актом повинна виконати його добровільно. Проте на практиці часто боржник не тільки не квапиться виконувати рішення господарського суду, але й активно протидіє стороні, яка виграла судовий процес. При цьому безперечним видається факт, що кредитор звертається до суду не тільки для визнання свого законного права, але й для отриман-

ня за цим правом відповідних виплат чи виконання інших зобов'язань боржником. Отримання правосудного судового рішення без його належного виконання втрачає будь-який сенс.

О. А. Рабинович ще наприкінці XIX сторіччя звертав увагу на те, що в даному випадку не можна говорити про жорстокість та суворість закону, за яким боржник повинен негайно виконати судові рішення або нести відповідальність за його невиконання: «в сутності же должники гораздо жестокосердее, потому что пользуясь неправильно вкоренившимся мнением, что все кредиторы и требователи — богачи, а все должники — угнетенные невинности, они с самого начала берут с тем, чтобы не отдавать. По крайней мере, в настоящее время, при столь легкой возможности длить и отталкивать от себя взыскание, это по большей части так бывает. Поэтому ни один благоразумный человек не назовет строгого применения закона жестокостью» [1].

Ці рядки написані 120 років тому, але не втратили своєї актуальності. І на даний час наріжним каменем судочинства залишається виконавче провадження. При цьому слід пам'ятати, що обов'язковість виконання рішень — важливе завдання суду, що розкриває ефективність роботи господарських судів.

Доречно прослідкувати коротку історію розвитку виконавчої служби.

В Київській Русі майже до XIII ст. кредитор виконував рішення власними силами без будь-якого попереднього розгляду і підтвердження правильності самої претензії. Але вже в договорі Великого Новгороду з великим Ярославом Ярославовичем 1270 р. [2] згадуються пристави як перші органи виконання рішень. Пристави були службовими особами і призначались на службу князем.

Утворення московської, а потім російської держави не привело до створення єдиної системи органів виконання судових рішень [3]. Згідно із Судебником Івана III 1497 р. виконання рішень судів провадилось приставами, надольщиками, а інколи самими стягувачами, а Уложення 1649 р.

взагалі узаконило органом виконання пристава, який провадив виконавчі дії під керівництвом воєвод.

За часи правління Петра I виконання рішень поступово виділилося в самостійну стадію процесу, а пристави стали царськими чиновниками. На Лівобережній Україні (початок XVIII ст.) функції виконавчих органів найчастіше здійснював посильний суду, який від імені суду виконував його ж постанови [4]. Судовий посильний прибував до місця, де повинен був виконати рішення про стягнення майна в присутності не менше трьох шляхтичів, котрих запрошувала особа, на чю користь виконувалась постанова. Трохи згодом старшим судовим виконавцем на Україні стає возний.

Уложення 1649 р. передбачало розвинуту систему способів виконання судових рішень: продаж рухомого і нерухомого майна, правіж, видача головою до викупу, тобто невинного боржника кредиторів для відпрацювання боргу, відрахування із жалування, що стосувалося лише осіб військового звання.

Зміцнення у другій половині XVII ст. дворянської імперії привело до того, що за Указом від 31 січня 1783 р. в усіх губерніях Росії були засновані робітні будинки, куди висилались боржники для відпрацювання боргу [4], а за Указом 1792 р. кріпосних селян дозволяли продавати з публічних торгів. Статут про банкрутів 1800 р. встановив, що замість заслання боржники підлягали тюремному ув'язненню строком до п'яти років, після чого стягнення з них припинялося.

На підставі аналізу Статуту цивільного судочинства заходами стягнення, спрямованими проти особи боржника, вважали: особистий арешт боржника, що допускався на прохання стягувана, коли боржник не виконав рішення суду і не мав майнового джерела для погашення боргу; заборона боржникові виїжджати з місця проживання або тимчасового перебування; виклик боржника для представлення відомостей про кошти для задоволення вимог стягувана. Тривалість ув'язнення боржників визначалась судом залежно від величини неоплаченої суми (за борг від 100 до 200 крб 6 мі

сяців, понад 200 до 10 тис. крб — 1 рік, понад 10 тис. до 30 тис. крб — 2 роки та ін.) [5].

Згідно зі Статутом благочиння 1782 р. органами виконання судових рішень у Росії стали управи благочиння, тобто поліції. Звід законів 1835 р. сприйняв і розвинув це положення, внаслідок чого все виконавче провадження здійснювала загальна поліція — кварталні та станові пристави, яких очолювали управи благочиння. Головне полягало в тому, що виконання відокремлювалося від судової системи і повністю підпадало під владу поліції як органу безпосереднього примусу з усіма наслідками, що з цього випливали. Судова реформа 1864 р. змінила це становище: було засновано інститут судових приставів, які належали до судової системи як спеціальні службові особи для виконання судових рішень [2]. У комерційних судах були особливі присяжні пристави. Проте історичним недоліком цього інституту було те, що судові пристави вважалися поліцією в судових установах.

Для призначення на посаду пристава необхідні були наступні умови:

- 1) знання кандидатів у деяких судах перевірялись іспитами;
- 2) приведення до попередньої присяги;
- 3) до виконання службових обов'язків вони допускались після представлення застави в сумі 600 крб на випадок стягнення по службі;
- 4) затвердження на посаді здійснювалось лише через рік після успішної роботи.

Цікавим на той час було питання винагороди судовим приставам — воно приносило їм прибуток. Так, за дії по проведенню опису нерухомого майна, ціна якого не перевищувала 100 крб., пристав одержував 1 крб, 200 крб — 2 крб тощо. За здійснення введення у передбачені законом володіння приставу виплачувалось 2 крб, за особисту затримку боржника і відправку його до місця ув'язнення — 4 крб. Винагорода судовим приставам за провадження виконання судових рішень підраховувалась ними самими і підлягала авансуванню [2].

Після Жовтневої революції Постановою Народного Секретаріату УРСР від 4 січня 1918 р. «Про запровадження народного суду» запроваджувалися колегіальні народні суди та ліквідувався інститут судових приставів. Декретом Раднаркому УРСР «Про суд» від 14 лютого 1919 р. затверджувалось тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УРСР, яким створювався інститут судових виконавців для сприяння народним судам у діяльності по виконанню судових рішень. На посаду судвиконавця могли бути призначені особи, які мали право обирати і бути обраними до Ради, та ті, що пропрацювали не менше одного року на посаді не нижче секретаря в органах радянської юстиції або склали відповідні іспити при губернському суді.

Подальший розвиток радянського законодавства щодо органів виконання постійно йшов у напрямку якомога більшого «прикріплення» судових виконавців до судів (на той час у цьому вбачався принцип єдиного судочинства).

З прийняттям в Україні в 1998 році Закону України «Про державну виконавчу службу» був скасований інститут судових виконавців та продовжився процес реформування виконавчої служби. Відповідно до ст. 1 даного Закону державна виконавча служба входить до системи органів Міністерства юстиції України та не підпорядковується судам.

Органами державної виконавчої служби є:

- Департамент державної виконавчої служби Міністерства юстиції України;
- відділи державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції;
- районні, міські (міст обласного значення), районні в містах відділи державної виконавчої служби відповідних управлінь юстиції.

У зв'язку з цим цікавим видається аналіз низки статей Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року, що закріплюють повноваження судді (суду)- Так, пункти 3 частин перших статей 23, 27 та 40 даного За

кону встановлюють тотожне повноваження судді відповідно місцевого, апеляційного та вищого спеціалізованого суду з контролю «відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання постановлених за його участі судових рішень».

Але означене формулювання видається некоректним, оскільки контроль у даному випадку здійснюється над кредитором, особою, що виграла справу. Де-юре, виходячи з вказаного повноваження, суддя мав би право зобов'язати особу, що виграла справу, звітувати про подання в межах встановленого законом строку наказу господарського суду до органів державної виконавчої служби та стану виконання конкретного рішення. Але це безглуздо.

По-перше, звернення кредитора до виконавчої служби з наказом — його право, а не обов'язок. По-друге, всі, хто зтикався з процедурою виконання судового акту, погодяться з тим, що саме з моменту звернення до органів державної виконавчої служби починаються «перші проблеми», вирішення яких, що теж є важливим, майже не залежить від кредитора. Тому встановлення на законодавчому рівні повноваження зі здійснення контролю над належним виконанням кредитором своїх обов'язків зі звернення до державної виконавчої служби слід визнати недоречним, а вказані пункти переформулювати.

Безперечно, правильним напрямком для вдосконалення вказаної формулювання є наступне: «3) здійснює відповідно до закону контроль за належним виконанням постановлених за його участю судових рішень».

Звертаємо увагу на те, що вказане — саме напрямок вдосконалення законодавства та правозастосовчої практики, оскільки на даний час чинне законодавство не встановлює реальних можливостей для такого контролю.

Так, відповідно до ст. 121-2 ГПК України (що внесена до Кодексу згідно із Законом України від 21.06.2001 р. № 2539-III) існує можливість оскарження дій чи бездіяльності органів державної виконавчої служби, але згідно з частиною першою вказаної статті ініціювати цю процедуру

може лише стягувач, боржник або прокурор протягом десяти днів з дня вчинення оскаржуваної дії, або з дня, коли зазначеним особам стало про неї відомо, або з дня, коли дія мала бути вчинена. Таким чином, сам суддя господарського суду не може ініціювати таке провадження навіть за наявності в нього відповідної інформації. На підставі зазначеного слід зауважити, що реальної можливості контролю у судді господарського суду на даний час немає, і це видається невірним.

Єдиним, з чим слід погодитися, — з вірним визначенням законодавцем підвідомчості таких справ: вказані скарги розглядаються тим самим судом, який виніс первісне рішення, відносно якого оскаржуються дії органів державної виконавчої служби.

Суттєвим недоліком законодавчого регулювання даного питання стало також скасування Законом України від 19.10.2000 р. № 2056-III статті 119 ГПК України, яка встановлювала відповідальність за ухилення від виконання рішення, ухвали, постанови. Зокрема, в редакції Закону від 20.02.96 р. № 54/96-ВР арбітражний суд мав право стягнути в доход державного бюджету штраф в розмірі 50 процентів від суми виконання або до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо виконання не пов'язано із перерахуванням чи списанням грошових сум.

Це був дієвий захід, що дисциплінував боржників по справі. Дійсно, на даний час органи державної виконавчої служби стягують виконавчий збір за виконання своїх повноважень. Але, на нашу думку, повернення можливості застосування вказаного заходу впливу на боржника видається не зайвим. Тим паче, що застосування вказаних штрафних санкцій — право, а не обов'язок суду, і це право господарський суд може застосувати до злісних ухильників від виконання судового рішення.

Доречним видається також встановлення на законодавчому рівні обов'язку органів державної виконавчої служби систематично надавати судам інформацію про виконані/невиконані судові акти та підстави їх невиконання чи не

належного виконання. Це, з одного боку, залишає диспозитивним право стягувача звернутися чи не звернутися до виконавчої служби для примусового виконання судового акта, оскільки Державна виконавча служба буде звітувати лише відносно поданих до неї та зареєстрованих у встановленому порядку наказів та інших виконавчих документів. З іншого боку, хід виконання судового акту буде прозорим та контрольованим.

Для спрощення та систематизації даної звітності пропонується створити Єдиний реєстр виконавчих проваджень за аналогією з Єдиним реєстром судових рішень, доступ до якого будь-якою особою буде відкритим. Це також буде дисциплінувати органи державної виконавчої служби, оскільки останнім часом на них все більше і більше нарікань.

Крім того, актуальною проблемою в сфері судової системи залишається питання про наявність повноважень з видачі виконавчих документів лише у місцевого господарського суду.

Доречним видається надання права всім інстанціям видавати виконавчі документи на підставі винесених такими інстанціями судових актів. Це ліквідувало би зайве переміщення справи з однієї ланки суду до іншої, прискорило б виконання судового акту та запобігало можливості створення перешкод для належного та своєчасного виконання такого акту.

За аналізом чинного законодавства доречно підсумувати, що законодавче регулювання стадії виконання судового акта потребує подальшого глибокого дослідження та вдосконалення.

Література

1. Рабинович О. А. Торговое судопроизводство // Сочинения в трех томах. — Одесса: Издание Общества «Труд», 1888. — Т. 2. — 456 с.
2. Заворотько П. П., Пастухов В. П. Виконання судових рішень в Українській РСР (історико-правовий нарис). — К., 1973.
3. Пастухов В. П. Законодавство про виконання судових рішень у дореволюційній Росії // Вісник Київського ун-ту. Серія права. — 1969.
4. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні XVII—XVIII ст. — Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967.
5. Исаченко В. Л. «Устав гражданского судопроизводства». Практический комментарий. — СПб., 1907.